

ՀԱՆՈՍՈՒԹԻՒՆ

Բաւեռացի նշանագիր :

Իս. 2915 Տնախոյզ Ճամբորդը սե-
ցած ու մամռապատ քարերուն կը դի-
մէ, և անոնց տակէն բան գտնելու
յուսով տեղերնէն կը թաւալէ, ա-
սանկ ալ մեր ազգային հին պատմու-
թիւները լուսաւորելու համար պէտք
է մեր մութ այրերուն, քոս կապած
քարաժայռերուն, և սեցած ու տըխ-
րած հին աւերակներուն դիմենք :

Լրեմտեան Լսիային խիստ հին ա-
ւերակներուն մօտենալով, անոնց վը-
րայ ապշած՝ խորհրդածութիւն ընե-
լու ատեննիս, իրաւ է, ամէն քարի
վրայ հիմնագիրներուն լուսաւոր ա-
նունը աներեւոյթ կերպով գրած կը
կարդանք, բայց նիւթապէս ալ կը
տեսնուին ան ամբարտաւան քարե-
րուն վրայ տեսակ մը անծանօթ գը-
րուածք, որուն իմաստը կ'երեւնայ թէ
աս պիտի ըլլայ . « Եթախորհուրդն
ասիացի կառոյց զիս », : Եւ գրուածք-
ները որչափ աւելի անծանօթ են
մեզի, այնչափ ալ աւելի ախորժական
են, և անոյշ յուսով մը կը լեցնեն
մեր սիրտը, երբոր կը մտածենք թէ
ան բեւեռագիծ պատգամներուն տա-
կը կրնայ ծածկուած ըլլալ նաեւ մեր
նախնեաց փառաւոր անունը :

Եւ անծանօթ գրուածքին գլխա-
ւոր յատկութիւնն է, որ իւրաքան-
չիւր գրին ամէն մէկ սիւնը և կտոր-
ները սեպի ձև ունին, և սեպերը
այլեայլ դրքով քովէ քով շարելով
գրեր կը ձևանան . անոր համար աս
տեսակ գրուածքին անունն ալ Եւ-
րոպացիք գրին « եպագր » կամ Բեւեռ-
ացի գիր¹ . Բաբելոնի կողմերը շատ գըտ-
նուելուն համար :

Սեպաձև գրերը Պերսեպօլիսի,
Բաբելոնի, Եփեսոսի, Համատանի

աւերակներուն մէջ խիստ շատ կը
գտնուին . ան աւերակներուն մէջ ալ
աւելի տաճարներու, մեհեաններու,
պալատներու, գերեզմաններու և ար-
ձաններու վրայ . ապարանքներու վը-
րայ ալ աւելի պատուաւոր տեղուանք,
ինչպէս դրան վրայ, պատուահաններու
վերին՝ ստորին ու երկու կողմի շէմե-
րուն վրայ դրսի դիմէ, և այլն : Եւ թի-
սէն անունով հոլանտացի մը կը պատ-
մէ գերմանացի Ճամբորդի մը հա-
մար, թէ տեսած ըլլայ Թարբու
քաղքին մօտ բացի հին շինուածքնե-
րու մնացորդներէն՝ հնուց մնացած
քարակերտ պզտի շինուածք մըն ալ,
որ հիմա հոն տեղի հայ Ժողովրդոց
ձեռքը մատուռ է եղեր . աս մատուռն
պատերուն վրայ, դրսէն թէ ներսէն՝
չեմ գիտեր, գրուած կան եղեր սեպա-
ձև գրերով խօսքեր՝ հին ատենէն մնա-
ցած² : Եւ վէնտ լեռան³ Ժայռերուն
վրայ ալ շատ կը գտնուին սեպաձև
գրեր : Եւ մանապէս վերին Եգիպտոս
Սիւվէզ քաղքին մօտ կրանիւթ Ժայռի
մը վրայ փորուած կայ պարթև թա-
գաւորի կիմֆոգի պատկեր մը, վրան ու
տակն ալ բեւեռաձև գրեր : Եւ լի-
զարմանալի է մեր Սանայ բերդին
վրայի սեպաձև գրուածքը, որ հոլ-
անունով գերմանացին ամբողջ օրի-
նակեց, ու Փարիզ տպուած է : Եւ
պատմէն եւրոպացի ճանապարհորդ-
ներ՝ թէ նաեւ Եւրոպայի ծովակին
քով ուրիշ շատ տեղուանք Ժայռերուն
վրայ կը գտնուին եղեր աս տեսակ
գրուածքներէն :

Եւրոպացի ճանապարհորդները ա-
տենով քանի որ կը տեսնէին աս ան-
ծանօթ գրերը, այնչափ աւելի հե-
տաքրքրութեամբ կը վառուէին ա-
նոնց նշանակութիւնը իմանալու . բայց
իրենց փափաքին հասնելու ճար չկար :

1 Թարբու քաղքը Տաղտանի մէջ է, Կասպից
ծովուն մօտ :

2 Թէ որ Վիթսենին ըսածը շիտակ է, երանի
թէ մեր ազգայինք ճշգիւ ու երկիւղածութեամբ
օրինակէին աս գրուածքը, և մեր ազգային ու-
սումնասիրաց որ և իցէ կերպով հաղորդէին :

3 Եւ վէնտ լեռը Մարաց երկրին մէջ է :

ինչու որնախ աս գրով գիրք ու թարգմանութիւն չըլլալուն, չէին գիտեր թէ ինչ լեզու է. երկրորդ՝ որ ազգաց լեզու ըլլալուն յիշատակը մէկ տեղ մը չկար. և երրորդ՝ հիմա աշխարհքիս վրայ և ոչ մէկ հոգի մը կը գրտնուի, որ աս գրերուն վրայ տեղեկութիւն ունենայ: Սէկ յոյս մը միայն մնացեր էր, որով հետաքրքրութիւնսին կրնար լեցուիլ. այսինքն իրենց անխոնջ աշխատանքն ու երկայնամտութիւնը: Եւ յուսով շատ հնասէրք ձեռք զարկին տաժանելի աշխատանքի մը, և ամէն մէկ սեպածե գրերուն ըստ հաճոյս մէյմէկ ձայն յարմարցնելով՝ տարիներով աշխատեցան, ու կարդալու ջանացին: Բայց միշտ իրենց աշխատանքը գրեթէ անպտուղ տեսնելով, ատեն ատեն յուսահատած թողուցին, ու նորէն նորէն ձեռք զարկին: Սէրջապէս անբաւ ու ձանձրալի աշխատանքներէն ետքը, Սէն-Սարթէն, Լրոթֆէնտ, Պիւրնուֆ, և ասոնց նման հնագէտ իմաստուններ կրցան ան գրուածքին ընթերցման բանլիքը գտնել, որով և կարողացան քիչ քիչ կարդալ: Եւ իրենց մեծ օգնութիւն եղաւ ան, որ Սլվէնտ լեռներուն վրայի ու Պերսեպօլիսին մէջի եռիջեան կամեռալեզուեան՝ ըսուած գրուածքին մէջ գտան աս յատուկ անունները. այսինքն

Տահրիուշ կիֆ Տարհիուշ (Պարեհ).

Խշհարշա (Քսերքսէս).

Էրմզտա (Արմիզդ կիֆ Երամազդ).

Էխամնուշ (Էքեմենէս).

Կոշտասփահ (Կշտասպ).

()մա կամ Հոմա:

Ետով քիչ մը հոգի առին, և աս անուանց մէջ գտնուած ձայներով կարողացան աւելի գիւրին կերպով մը կարդալ Սլվէնտ լեռան ամբողջ արձանագիրները, որ են Պարեհին ու Քսերքսէսին:

Հնագիտաց ընթերցմունքէն աս

Ծանօթութիւն կ'ելլէ՝ թէ բեւեռածե գիրը իրեք ցեղ է, որոնցմէ մէկ ցեղը միայն կրնայ կարդացուիլ հիմա: Եւ իրենց կարդացած տեսակը կը սեպուի պարզ տեսակ, որուն մէջ գրուածքը միակերպ ու կանոնաւոր կրնայ ըսուիլ. վասն զի մի և նոյն գիրը գրեթէ միշտ նոյնպէս կը գրէ, բաւերուն ուղղագրութիւնն ալ գրեթէ միշտ նոյնպէս կը պահէ: Եւսկ մնացած երկու ցեղը չկրնար կարդացուիլ, աս պատճառաւ որ գրուածքին ոճը շատ անկանոն է, միակերպութիւն չունի, շատ անգամ ալ ինչպէս որ կ'երևնայ՝ բառ կազմելու համար գրերը իրարու հետ կը բաղադրէ ու անկանոն կերպով մէջէ մէջ կամ վրայէ վրայ կը շարէ:

Ինչուան հիմա եղած քննութեանց նայելով՝ պարզ տեսակ գրուածքին մէջ կը գտնուին վեց եօթը սովորական ձայնաւորներ, եբայական կամարաբացուց գրերուն ոճին ներհակ. որ մասնաւոր մտադրութիւն ընելու արժանի բան է: Եւ են ասոնք.

𐎠	𐎡	𐎢	𐎣	𐎤	𐎥	𐎦
ա	է	ի	օ	ու	աւ	

Եւսկ բաղաձայն գրերն են ասոնք.

𐎧	𐎨	𐎩	𐎪	𐎫	𐎬	𐎭	𐎮
գ	դ	թ	լ	խ	կ	հ	զ

𐎯	𐎰	𐎱	𐎲	𐎳	𐎴	𐎵	𐎶
չ	ժ	ճ	ն	շ	է	պ	փ

𐎷	𐎸	𐎹	𐎺	𐎻	𐎼	𐎽	𐎾
վ	ա	ր	ւ	փ	ք	ֆ	ք

Թէպէտ հոս քսանուերկու բաղաձայն գիր համըցինք և հինգ վեց ձայնաւոր, բայց գիտնալու է որ միայն պարզ գրութեան մէջ յիսուէն աւելի նշանագիր կը գտնուի, մի և նոյն գիրը մէյմէկ քիչ տարբերութեամբ գրուած. և աս բանս արձանագրողներուն անարուեստութենէն չէ նէ, անշուշտ օրինակողներէն պիտի ըլլայ: Բայց որովհետեւ կայ գրուածք՝ ու

բուն մէջ գիր մը միշտ նոյնպէս կը գրուի, և նոյնը ուրիշ գրուածքի մէջ քիչ մը տարբերութեամբ, ըսելու է թէ ասանկ տարբերութիւններն ալ գրողներուն կամ ժամանակին մասնաւոր ոճը կրնայ ըլլալ: Եւրո վրայ ուրիշ բան մըն ալ կրնանք մտածել. ցի թէ որովհետեւ շատ գիր երբեմն այսպէս և երբեմն այնպէս գրուած կը գտնենք, ինչպէս ր գիրը երբեմն այսպէս էլ գրած, երբեմն ալ իրեք ակռային մէկը զանց առած, ասանկ էլ, կրնայ ըլլալ որ հնչման կողմանէ ալ իրարմէ մէյմէկ քիչ տարբերութիւն ունենան, ինչպէս մեր ր ու ո գրերը: Եւ մանապէս ր գիրը գրուած կայ երկու կերպով. ասանկ էլ, էլ. որոնց մէկը ր, մէկալը է կրնանք սեպել: Կամ թէ գուցէ աւելի հաւանական երևնայ ըսել, թէ ինչպէս ատեն ատեն ամէն բան փոփոխութիւն կ'առնէ, ասանկ աս բունիս մէջ ալ ժամանակին ու ախորժակին յարմար՝ գրիչները փոփոխութիւններ տուած ըլլան իրենց գրուածքին: Բաժիս յայտնի ապացոյց մըն ալ ունինք. կայ արձանագիր՝ որուն գրերը աս ձևս ունին.

՝՝՝ ՝՝՝ ՝՝ ՝՝՝ ՝՝ ՝՝ ՝՝. ուրիշը նոյն գրերը կը գրէ՝ մէյմէկ սեպ պակսեցընելով, ինչպէս

՝՝ ՝՝ ՝՝ ՝՝ ՝՝ ՝՝. ուստի նայէ թէ ամէն գրի վրայ մէյմէկ բան աւելցընելով, կամ անոնցմէ մէյմէկ բան պակսեցընելով՝ ծայրը ուր կ'երթայ: Բայց դու աւելի զարմացիր հնագէտներուն հետաքրքրութեանն ու անխոնջութեանը, որ ասանկ յուսահատելի աշխատանք յանձն առեր են, և իրենց անխոնջութեամբն է որ ինչուան հիմա կրցեր են չափաւորապէս ճանչնալ սեպաձև գրերուն գաղտնիքը:

Եւ որոնցմէ զատ՝ բեւեռաձև գրուածոց վրայ մէկ քանի դիտելու բաներ ալ կան.

Ա. Բեւեռաձև գրուածքներուն իրեք տեսակին մէջ ալ սկզբնաւորութիւնն ու որ բանի գլխագիր չգործածուիր:

Բ. Բաժանագրողը կը ջանայ բառը տողին մէջ լմնցընել. իսկ թէ որ կարելի չեղաւ լմնցընել՝ բառին երկայնութեանը համար, բառին կէսը առանց տողադարձի անդին կ'անցընէ:

Գ. Պարզ գրուածքը միայն սովորութիւն մը ունի որ երբեմն ամէն մէկ բառին մէջտեղը մէյմէկ աննշան բեւեռ կը դնէ՝ բառը բառէն զատելու համար: Կայ մէկ երկու արձանագիր ալ խառն տեսակի, որ ամէն մէկ գրին մէջտեղը մէյմէկ սեպ կը դնէ՝ գիրը գրի հետ չըլլալութեւն համար:

Դ. Կետագրութիւն իմաստի ամենեւին չունին:

() րինակի համար իրեք տեսակ գրուածքին մէջ առաջին կարգին առաջին տողը դնենք:

՝՝ <՝՝ >՝՝ ՝՝ ՝՝ ՝՝

<՝՝ <՝՝ ՝՝ >՝՝ ՝՝ ՝՝ ՝՝

Եւ առջի տողը որ պարզ գրուածքն է՝ կը կարգացուի ասանկ, պարզապէս ասոր հետք, և ըսել է՝ «Սեծն Որմիզդ»:

Եւրոպի կարգին գրուածքը նման է Սանայ բերդին վրայի շամիրամեան գրուածքներուն, որ կը կարծենք թէ ասորեստանեայց լեզուն ըլլայ, և առջի կարգին թարգմանութիւնը:

Եւրոպի կարգին գրուածքին ոճը առջի երկու տեսակէն շատ խրթին է. և լարքուի մէջ գտնուած արձանագիրներուն հետ նոյն է: Ինծի կ'երևնայ թէ հայերն ալ աս խառն տեսակ գրերը կը գործածէին: Ուրիշ անգամ գուցէ աս եռալեզու արձանագիրը ամբողջ ալ կարենանք հրատարակել:

Իսկ հիմա մեծ ու կարեւոր խնդիր մը լուծելու: Եւ մեն մարդ կրնայ հետաքրքրել թէ արդեօք որ ազգի սեպհան գիր էին բեւեռաձև գրուածքը: Եւ գրերուն տեղը աւելի Պարսկաստանն ըլլալէն, և Պարսի ու Վսերքսեսի անուամբ արձանագիրներ գտնուելէն, շատ մարդիկ հետեցողին թէ աւելի Պարսից գիր ըլլայ՝ քան թէ ուրիշ ազգաց: Բայց մենք Եւրոպեացիին պատմածէն գիտենք:

որ Շամիրամ Ղարեհէն . . . տարի առաջ ըլլալով նոյն տեսակ գրուածքը գրեց մեր Սանայ բերդին վրայ . որով յայտնի կ'իմացուի թէ բեւեռածէ գրուածքը աւելի Վաղդէացւոց կամ Մորեստանեայց գիր սեպելու է՝ քան թէ Պարսից . վասն զի Շամիրամն ալ Մորեստանի թագուհի էր : Սեր ըսածին Հերոդոտոս հին պատմիչն ալ կը վկայէ . « Ղարեհ , կ'ըսէ , Սոփորի ծովեզերքը կ'աւելայ երկու սիւն կանգնեց . մէկուն վրայ Մորեստաց գրով , մէկային վրայ Յուսաց գրով փորել տուաւ թէ ինքը որչափ ազգի ու ժողովրդեան կը տիրէ » : Եւ խօսքէս կ'իմացուի որ Ղարեհ Մորեստանէն առնելով կը գործածէ եղեր . որուն յիշատակը բեւեռածէ գրերով գրուած ըլլալուն , նաեւ ուրիշ տեղուանք , կ'իմացուի որ աս գրերը Պարսիկներն ալ իրենց սեպհականած են եղեր , ու թագաւորական կամ պատուաւոր բաներն ալ ասով կը գրեն եղեր : Ղարեհի ու Վսերքսեսի եւալեզու արձանագիրներէն կ'իմանանք որ ուրիշ ազգեր ալ Մորեստաց նոյն գիրը առեր են ու իրենց ազգին հնչմանը ու ձայնին յարմարցնելով կը գործածեն եղեր :

Ղուանից երկիրը ինչպէս երկայն ատեն Հայոց ձեռքին տակն էր , ասանկ ալ շատ ատեն Պարսից տակն ընկաւ : Հիմա կը գտնուին Ղուանից լեռներուն ու քարաժայռերուն վրայ փորուած պատկերներ ու բեւեռածէ գրուածքներ : Իսկ որ ասոնք Պարսից գործածած գրերուն նման ըլլային , կրնայինք ըսել թէ Պարսիկները գրած ըլլան աս արձանագիրները : Ղուանից երկիրն վրայ տիրած ատեննին , բայց որովհետեւ ասոնք խառն տեսակ գրերէն են , և Պարսիկը գրած ըլլային նէ՝ իրենց գիրը կը գրէին , որ է պարզ տեսակը , ուրեմն կ'երեւնայ թէ կամ Ղուանք գրած են , կամ Ղուանից վրայ տիրող ուրիշ ազգ մը : Սեր խնդիրը ան չէ թէ ո՞վ գրեր է , հապա թէ Ղուանից մէջ կարգա-

ցող կայ եղեր՝ որ գրողը գրեր է :

Բայց աւելի մեծ խնդիր կրնայ սեպուիլ թէ Հայերն ալ արդեօք կը գործածէին աս գրերը , թէ չէ : Եւ մէն կողմանէ հաւանական կ'երեւնայ թէ Հայերն ալ աս գիրը կը գործածէին , և մեր պատմիչներուն ըսածը թէ Հայերը հին գիր ունէին՝ անշուշտ աս գիրը պիտի ըլլայ : Ընդհարծեր որ Սորենացիին աս խօսքը թէ « Սեր նախնիք գիր ու գպրու թիւն չունէին » , ոմանց միտքը տարակոյս ձգած ըլլայ թէ հին Հայերը կարգաւ ու գրել չէին գիտեր . վասն զի նոյն մատենագիրը իր խօսքը մեկնելու համար կ'ըսէ , թէ « Մտանկ կարծել չըլլար , ինչու որ Պարսիկ գիր կը գտնուէր , և ինչուան հիմայ ալ անբաւ գրուածքներ կը գտնուին մեր մէջ Պարսից գրով . բայց ինչպէս ինծի կ'երեւնայ նէ , չէ թէ գիր չկար , հապա գրելու կամք չկար » : Եւսել կ'ուզէ թէ ինչպէս մենք հիմակուան Պարսից գիրը կը գործածենք , մեր նախնիքն ալ ան ատենի Պարսից գիրը կրնային գործածել , ու անցած պատմութիւնները գրել : Եւկէ զատ , ինչպէս կարելի է որ 1800 տարուան թագաւորութիւն մը , ինչպէս էր Հայկազանցը , առանց գրի կառավարուի : Սան զի թէ որ գիր չունենային , հոն ոչ քաղաքական օրէնքներ կրնային ըլլալ , ոչ տէրութեան համար դիւաններ , ոչ մեհենական գրուածքներ , ոչ հաշտութեան կամ պատերազմական դաշնագրութիւններ , ոչ գրով դեսպանութիւններ , և այլն . որ տէրութեան մը ամենահարկաւոր բաներն են , և առանց անոնց չըլլար : Եւսոնցմէ զատ՝ քաղաքական կառավարութեանց մէջ ալ անկարելի է առանց գրի ժողովուրդը խաղաղ պահել . ինչ զի երգմունքն ու անգիր դաշնագրութիւնները անվաւեր կ'ըլլային , ազգաց ու տոհմերու յաջորդութիւնները կը շփոթէին , և այլն : Ղարեհաւ , թէ որ ուրիշ ազգեր ալ գիր չունենային , զարմանք չէր որ Հայերն

ալ չունենան. բայց երբոր իրենց քովի ազգերը գիր ունենան, Հայերը չունենին ըսելը խելքի դէմ բան է: Եւ ալ դիտելու պարագայ մըն է, որ երբոր մենք հաւանեցանք ըսելու թէ Բղուանք ալ նոյն գրերը կը գործածէին, շատ ամօթ բան կ'ըլլայ որ խիստ երկայն ատեն Հայերը Բղուանից վրայ տիրած ըլլալով, Բղուանք գիր ունենան ու Հայերը չունենան. և ո՞ գիտէ թէ Բղուանից լեռներուն վրայի արձանագիրներն ալ Հայերը գրած չըլլան:

Եւստափ պատճառներէն հաւանականաբար կ'երեւնայ որ Հայերը գիր ունէին, և ունեցածնին ալ սեպածե գիր ըլլալը Խորենացւոյն խօսքերովը կրնանք հաստատել, որ կ'ըսէ թէ «Շամիրամ բոլոր քարաժայռին երեսը շտկեց, ու վրան շատ գրուածքներ գրեց: և Հայոց երկրին մէջ շատ տեղ քարեր տնկելով՝ հրամայեց որ նոյն գրով յիշատակ մը գրուի», և Բերեմն թէ որ Հայերը չէին գիտեր աս գիրը կարդալ, ինչ փառք էր Շամիրամայ արձաններ կանգնելը, ու իր քաջութեան յիշատակները գրելը անակ ազգի մը մէջ՝ որ իր գրուածքը կարդալ չէն գիտեր: Ինչ փոռ՝ աշխատանք էր ուրեմն Շամիրամին ըրածը, որ ուզելով Հայոց պէս փառաւոր ազգին մէջ հռչակել Բրային հետ ըրած պատերազմը ու անկարծելի յաղթութիւնը, իր գիտցած գրովը արձաններ կանգնէ, ու անոնք չկարենան իր ուզածը կարդալ: Եւ բանս ճիշդ անոր կրնամանի որ զօրավար մը երթայ պատմէ իր քաջութիւնները խուլերու մէջ, ու իրեն փառք սեպելով մխիթարուի:

Բայց Խորենացին թէ իր և թէ մեր ըսածը աւելի պարզելու համար՝ ուրիշ խօսք մըն ալ կը զրուցէ. «Եւ արձաններէն ի զատ, կ'ըսէ, շատ տեղ ալ նոյն գրով սահմաններ կը հաստատէր», և Սահման ըսելով հոս հասկընալու է կամ նախարարներու, կամ թագաւորական կալուածոց բա-

ժանուամբ: Եւ որովհետեւ ազգի մը մէջ հաստատուած սահմանաքարք զովորդեան հասկընալուն համար է, ասկէ կը հետեւի թէ վրայի գրուածքներն ալ ժողովրդեան հասկընալու գիրը պիտի ըլլայ. մանաւանդ թէ պէտք է ըլլայ նաև Հայոց լեզուով:

Եւ երկու իրեք պատճառներով խիստ հաւանական կ'երեւնայ, որ Հայերն ալ մէկալ մերձակայ ազգաց պէս բեւեռաձև գրեր կը գործածէին առջի ատենները. գուցէ նաև մեր պատմիչներուն ալ ըսածը թէ «Հայերը հին գիր ունէին», աս գրերն ըլլան:

Եւ է զարմանալին, որ եթէ Հայերը, Բղուանք, Սարք, Պարսիկք ու Եսորիք աս գրերը կը գործածէին, ինչ է պատճառը որ ամէնը մէկէն ձգեցին. և անանկ ձգել մը, որ մէկ մատենագիր մը չյիշեր թէ հիները ասանկ գիր ունէին: — Ի՞նչ որ սեպենք թէ ձգեցին, պատճառը կ'երեւնայ որ գրելը դժուար եղած պիտի ըլլայ: Բայց ինծի կ'երեւնայ թէ շատ ազգեր բոլորովին չթողուցին, հապաբեւեռաձև գրերուն կտորուանքը իրարու կայքնելով նոր տեսակ ձև մը առաւ, և ատեն անցնելով՝ ան ձևն ալ հազար կերպ փոփոխուելուն, բոլորովին նոր գիր դարձաւ. ու թէ որ չեմ սխալիր, եղաւ Եսորոց Խորենացիէն ըսուած հին գիրը: Իսկ մեր ազգը տեսնելով որ աս գրերը բաւական չէին ազգային հնչումները բոլոր բացատրելու, հարկադրեցան չգործածելու, ինչպէս որ կը վկայեն մեր պատմիչները, և անոր տեղ սկսան գործածել զանգիկ կամ զէնտ լեզուին գրերը. որովհետեւ Պարսիկներն ալ նոյն զանգիկ գրերը սկսեր էին գործածելու:

1 Ուրիշ անգամ գարձեալ առիթ կ'ունենանք Հայոց հին գրերուն վրայ խօսելու: